

Zachariasz S. Jabłoński OSPPE

Przemiany

w ruchu pielgrzymkowym na Jasną Górę w okresie II Rzeczypospolitej (1918-1939)

Aktualność podjętego tematu wynika z braku kompleksowych badań nad Jasną Górą w okresie II Rzeczypospolitej (1918-1939), ważnym dla życia Kościoła i Narodu¹. Problematykę związaną z jasnogórskim ruchem pielgrzymkowym podejmowano wybiórczo².

W życiu i działalności Kościoła w dwudziestoleciu międzywojennym upatruje się korzeni współczesnego duszpasterstwa; po II wojnie światowej także niektóre z zapoczątkowanych wówczas pielgrzymek są kontynuowane³. Na forum jasnogórskiego

piątnictwa zaznaczyła swą aktywność Akcja Katolicka w Polsce, której odnowienie sugeruje Jan Paweł II.

Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę stał się zjawiskiem masowym już w II połowie XIX wieku. Wyniki badań naukowych nad migracją piątniczą do sanktuarium jasnogórskiego w latach 1864-1914 pozwoliły na dokonywanie porównań w tym zakresie⁴. Oczywiście zróżnicowane uwarunkowania polityczno-społeczne i religijne w tych okresach pozwalają tylko na pewne odniesienia. Istotne novum stanowiło odzyskanie niepodległości przez państwo polskie, którego władze nie zwalczały ruchu piątniczego na Jasną Górę, jak to miało miejsce w czasie zaborów⁵.

W okresie niespokojnego pokoju międzywojennego jasnogórski ruch piątniczny nie pozostawał zjawiskiem wyizolowanym. Odbudowa życia kościelnego, przemiany społeczno-polityczne, rozwój i kryzysy miały wpływ na jego kształt. Niewątpliwie ważnym wydarzeniem stał się konkordat zawarty między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską w 1925 r. W jego wyniku został ustanowiony nowy podział administracji kościelnej na ziemiach polskich. Częstochowa, ze względu na Jasną Górę, stała się stolicą nowo erygowanej diecezji. Rok 1926 wy-

znacza niejako nowy okres dla życia Kościoła w Polsce, także z racji powołania bpa Augusta Hłonda na arcybiskupa metropolitę gnieźnieńsko-poznańskiego, Prymasa Polski, późniejszego kardynała, który będzie wiązał posługę duszpasterską z Jasną Górą⁶. Nie bez znaczenia dla jasnogórskiego ruchu piątniczego pozostawało zrozumienie przez Piusa XI roli Jasnej Góry dla życia religijnego i narodowego⁷. Znaczącym również wydarzeniem dla życia Kościoła i Jasnej Góry stał się I Synod Plenarny Kościoła w Polsce, obradujący w sanktuarium jasnogórskim 25-26 VIII 1936 r.

Charakter tej wypowiedzi nie pozwala na wyczerpującą prezentację złożonego fenomenu ruchu piątniczego i dokonujących się w jego ramach przemian. Pragniemy skoncentrować naszą uwagę na trzech podstawowych parametrach tego zjawiska: ilości przybywających pielgrzymek, liczby osób w nich uczestniczących i określeniu zasięgu geograficznego.

Podstawową bazę źródłową dla rekonstrukcji ruchu pielgrzymkowego, zwłaszcza jego natężenia i zasięgu geograficznego, stanowią zachowane w Archiwum Paulinów na Jasnej Górze księgi zapisów pielgrzymek grupowych, prowadzone w latach 1921-1939, a także zapisy wycieczek-pielgrzymek szkolnych, różnych organizacji i stowarzyszeń dokonane w latach 1928-1939⁸.

Zachowane źródła zostały spisane przez kustosa lub innych współpracujących z nim paulinów, pełniących dyżury duszpasterskie w zakrystii jasnogórskiej. Tam bowiem przewodnik pielgrzymki zgłaszał przybyłą grupę podając miejscowość, liczbę osób. Fragmentaryczne informacje o pielgrzymkach zawiera Archiwum Państwowe w Częstochowie⁹. Archiwalne źródła dostarczają nam zawężonych informacji socjologicznych, stąd też ważnym uzupełnieniem w tym względzie pozostaje prasa zarówno lokalna, jak i ogólnopolska, a także wywiady. Najwięcej uwagi jasnogórskiemu ruchowi pątniczemu poświęcał miejscowy dziennik - „Goniec Częstochowski” (1918-1939) i tygodnik diecezji częstochowskiej - „Niedziela” (1926-1939), „Kronika diecezji kujawsko-kaliskiej” (1907-1925) - Jasna Góra należała bowiem wówczas do tej diecezji¹⁰.

Regestry pielgrzymek i wycieczek nie obejmują wszystkich przybywających grup pielgrzymkowych. Na uwagę zasługuje obserwacja poczyniona przy okazji obchodów jubileuszu 550-lecia Jasnej Góry przez o. Piusa Przeździeckiego, paulina, który prawie cały interesujący nas okres spędził na Jasnej Górze. „*Ilu wiernych w tym czasie brało udział w jubileuszu, trudno określić. To tylko pewne jest, że cyfry, zanotowane w książce przybywających kompanii, nie są wcale miarodajne. Tam bowiem zapisana jest tylko mała część zgłoszonych kompanii; daleko większa część nie zgłaszała się z powodu ogromnego natłoku i niemożności dostania się do zakrystii, gdzie spis kompanii prowadzono. Przy tym bardzo wiele kompanii było na Jasnej Górze po raz pierwszy i nic o obowiązku zgłaszania się nie wiedzieli*”¹¹. To bardzo ważne spostrzeżenie potwierdzają również inni paulini i pracownicy zakrystii jasnogórskiej¹². Tak więc księgi zapisów pielgrzymek zawierają fragmentaryczny zapis ruchu pątniczego. Niestety kwerenda w archiwach: diecezji wrocławskiej, archidiecezji lwowskiej, a także archidiecezji warszawskiej - okazała się mało efektywna.

Podkreśliśmy, że zajmujemy się zasadniczo grupowym ruchem pątniczym, nie uwzględniamy natomiast indywidualnych pątników i grup rodzinnych lub koleżeńskich, ponieważ nie dysponujemy dokumentacją w tym względzie. Zachowane wpisy imienne, dokonywane w księgach przez zwiedzających bibliotekę, skarbiec lub wieżę jasnogórską, mogły być składane przez pielgrzymów przybyłych w grupach¹³. Wykorzystujemy te źródła, o ile zawierają informacje o pielgrzymkach grupowych, nie uwzględnione we wspomnianych wyżej registrach. Indywidualni pielgrzymi nie stanowili wówczas znaczącego odsetka jasnogórskiego ruchu pątniczego, chociaż sprzyjała temu rozwijająca się sieć komunikacji kolejowej.

W ustaleniu geograficznego zasięgu migracji pątniczej natrafiono na znaczne trudności związane z identyfikacją topograficzną wpisanych miejscowości. Wynikały one ze zniekształceń pisowni samych nazw miejscowości występujących zarówno w registrach klasztornych, jak i w prasie. Często podawano nazwy miejscowości w popularnym brzmieniu gwarowym. Deformacje uwarunkowane były niejednokrotnie okolicznościami obiektywnymi, bowiem w zakrystii jasnogórskiej odnotowywano pielgrzymki w dużym pośpiechu przy równoczesnym załatwianiu wielu innych spraw.

Odrębny problem stanowią w tym względzie pielgrzymki dekanalne lub regionalne, przybývające pociągami. Najczęściej nie odnotowywano wówczas nazw wszystkich parafii w nich reprezentowanych. Przykładowo wymieńmy pielgrzymkę przybyłą z Wyszkowa (476 osób) specjalnym pociągim 23 IX 1934 roku z udziałem także przedstawicieli innych parafii: Brańczyk, Długosiodło, Poręba nad Bugiem i Porządze. W registrze wpisano tylko Wyszków¹⁴. Podobnie pielgrzymkę Akcji Katolickiej z dekanatu myślenickiego z udziałem 457 osób przybyłą 1 VII 1934 r. zanotowano „Myślenice”, nie wymieniając z nazw pozostałych parafii¹⁵. Te konstatacje wskazują wyraźnie, że prezentowane dane statystyczne nie wyrażają w pełni również geograficznego zasięgu ruchu pątniczego.

Statystyczny obraz przemian natężenia ruchu pielgrzymkowego

Mimo tych zastrzeżeń, opracowanie przybliżonej statystyki jasnogórskiego ruchu pielgrzymkowego stanowi niezbędny etap dalszych badań nad Jasną Górą jako ośrodkiem kultu maryjnego.

Ruch pielgrzymkowy w latach 1918-1939, przy uwzględnieniu jedynie uczestników pielgrzymek zbiorowych, z pominięciem, jak to już zaznaczono, pielgrzymek indywidualnych, wyraża się w podanych w tabeli wielkościach.

Przy sporządzaniu tabeli 1 dane statystyczne pochodzące z registrów klasztornych uzupełniono informacjami prasowymi. Zamieszczone obok głównej kolumny liczby ze znakiem (*) pochodzą z prasy i odnoszą się do głównych uroczystości jasnogórskich w danym roku. Są to wartości szacunkowe. Jakkolwiek obejmują one również przedstawicieli mieszkańców Częstochowy, to niekiedy wydają się zbyt zawyżone. Szczególnie dotyczy to liczby 850 000, która obejmuje trzy dni 15 VII - 100 000; 15 VIII - 250 000 i 26 VIII - 500 000. Ta ostatnia liczba, podana przez miesięcznik

„Pod znakiem Maryi”¹⁶, wydaje się być znacznie zawyżoną, zwłaszcza że centralnym wydarzeniem w 1926 roku była Uroczystość Królowej Korony Polskiej 3 Maja połączona ze złożeniem przez kobiety polskie Wotum - insygniów królewskich. Zdaniem obserwatorów zgromadziła się wówczas niespotykana o tej porze rzesza delegatek różnych stowarzyszeń, którą oceniano na około 50 000¹⁷. W 1928 roku (7-9 IX) odbył się w Częstochowie diecezjalny Kongres Eucharystyczny ze Stacją Kongresową na Jasnej Górze. Bp Teodor Kubina ocenił liczbę uczestników na 500 000(**).

Natomiast odnośnie roku 1932 liczba 750 000 stanowi sumę uczestników Centralnych Uroczystości Jubileuszu 550-lecia Jasnej Góry: 15 VIII - 350 000; 26 VIII - 250 000; 8 IX - 150 000¹⁸. Podana w 1932 roku dodatkowo liczba grup (1388) uwzględnia odnotowaną przez P. Przeździeckiego sumę 1000 pielgrzymek, natomiast w rejestrze klasztorным wpisano 650 pielgrzymek i 388 grup szkolnych¹⁹.

Fragmentaryczność zawartych w tabeli danych przykładowo ilustruje statystyka pielgrzymów odnosząca się do 1923 roku. Urząd Miasta Częstochowy zarejestrował 92 127 pątników dodając, że nie mniejsza liczba pielgrzymów przybyła pociągami²⁰.

Przyjęte przez nas wielkości liczbowe, z pominięciem najwyższych wyżej wspomnianych liczb, dają globalny obraz ruchu pielgrzymkowego, który wyraża się liczbami: 19 071 pielgrzymek z udziałem 4 762 234 pielgrzymów. Ponieważ nie dysponujemy określonymi wielkościami liczbowymi odnośnie roku 1918, statystyka obejmuje lata 1919-1939.

Mimo dużych wielkości liczb, wskazujących na masowość ruchu pątniczego, dane powyższe pozostają zaniżone. Odwołujemy się do kolejnego zobrazowania tego problemu. W latach 1930-1939 przystąpiło do komunii świętej na Jasnej Górze 7 506 665 osób. Mając na uwadze prawidłowość, że około 10% przystępujących do komunii św. w sanktuarium stanowili mieszkańcy Częstochowy, można przyjąć, że około 6,5 miliona przystępujących do komunii świętej było pielgrzymami²¹. W powyższej tabeli w latach 1930-1939 odnotowano 3 415 241 pielgrzymów.

Jasnogórski ruch pątniczy, w interesującym nas okresie, nie był zjawiskiem statycznym, ulegał przemianom.

Lata 1918-1920 były okresem prowadzonych działań wojennych kończącej się I wojny światowej i zmagania o granice Rzeczypospolitej²². W 1918 roku, mimo trwającej wojny, przybywali nieliczni pielgrzymi, lecz na 15 sierpnia dotarli nawet pątnicy z Kalisza. „Goniec Częstochowski” nie odnotowywał liczb pielgrzymów. Jasna Góra przeżyła wyzwolenie od okupacji austriackiej 4 listopada 1918 roku. Rozpoczęły się spontaniczne pielgrzymki indywidualnych pątników i niedużych grup²³.

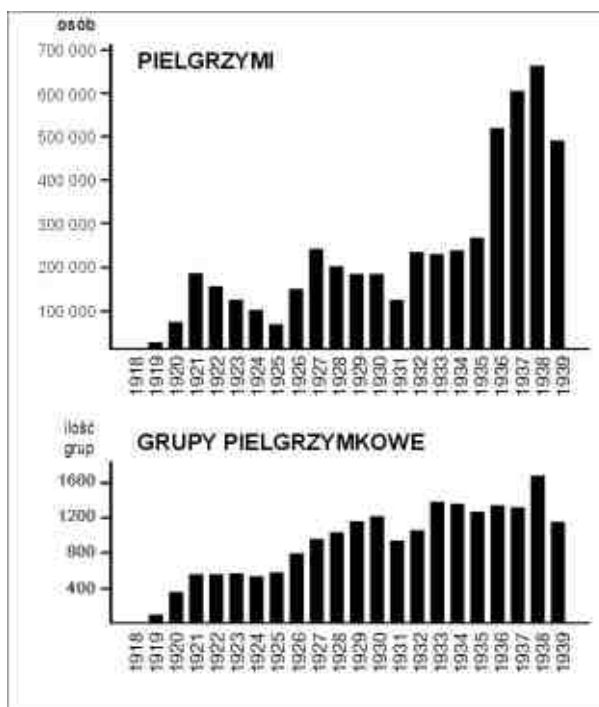
W latach 1919 i 1921, z racji panującej epidemii tyfusu, Ministerstwo Zdrowia Publicznego zalecało powstrzymanie się od organizowania grupowych pielgrzymek na Jasną Górę. Sugestię tę poparł Episkopat Polski²⁴. Stąd też ruch pątniczy nie osiągnął natężenia przewidywanego w 1919 roku przez Ministerstwo Zdrowia - prognozowano roczną liczbę uczestników na około 0,5 miliona. W 1921 roku, mimo zakazu Ministerstwa Zdrowia, pielgrzymowano na Jasną Górę. Wówczas, jak już zaznaczyliśmy, rozpoczęto rejestrację przybywających pielgrzymek. Stąd też możemy

dokonać porównań danych z 1921 roku z danymi z roku 1938. Nie uwzględniamy roku 1939, gdyż 1 września rozpoczęła się wojna i zamarł ruch pątniczny. W latach 1921-1938 ruch pątniczny uległ znacznemu rozwojowi, zwiększyła się ponad trzykrotnie liczba grup pątnicznych (309,12%) natomiast prawie czterokrotnie wzrosła liczba pielgrzymów (377,7%). Ten wzrost był uwarunkowany nie tylko rozwojem demograficznym ludności katolickiej obrządku łacińskiego zamieszkującej terytorium Rzeczypospolitej, bowiem w latach 1923-1937 zwiększyła się jedynie o 121,8 % liczba katolików tego obrządku²⁵.

Grekokatolicy tylko sporadycznie pielgrzymowali na Jasną Górę, co skrzętnie odnotowywała prasa. W 700-osobowej pielgrzymce z Wołynia i Polesia, przybyłej w 1938 roku, uczestniczyło kilkunastu grekokatolików²⁶.

Jak ukazują nam wykresy, proces rozwoju jasno-górskiego ruchu pątnicznego nie przebiegał ani równomiernie, ani harmonijnie. Zwiększaniu się ilości grup nie towarzyszyło równoległe zwiększanie się liczby pielgrzymów. Już w roku 1928 liczba grup była większa od średniej roku, która wynosi 977. Wyższą od tej średniej liczbę grup odnotowano w dziesięciu latach. Natomiast powyżej średniej liczby pielgrzymów 234 641 w ciągu roku przybywali pątnicy w czterech ostatnich latach (1935-1939). Jak obrazuje wykres - wyraźny spadek natężenia pątnictwa, który nastąpił w latach 1924 i 1925²⁷, został spowodowany zapewne klęską nieurodzaju jaka spadła na Polskę w 1924 roku i kataklizmem powodzi, który dotknął niektóre rejony kraju. Musiało to wpłynąć znacznie na i tak trudną sytuację ekonomiczną dużej części mieszkańców wsi, stanowiących przecież ponad 70% ludności Polski, co w konsekwencji uniemożliwiło udział w migracji pątniczej.

Szybszy wzrost liczby grup, odnotowany na wykresie, to konsekwencja objęcia rejestracją zwiększającej się liczby wycieczek-pielgrzymek szkolnych i organizacji. Ze szkół przybywali najczęściej uczniowie poszczególnych klas, do wyjątków należało pielgrzy-

Ryc. 1.
Pielgrzymi i grupy pielgrzymkowe na Jasnej Górze
w okresie II Rzeczypospolitej w latach 1918 - 1939

mowanie całych szkół. Przykładowo wymierzmy Państwowe Gimnazjum Męskie z Tarnowskich Gór (24 IX 1932 r.) z udziałem 275 osób²⁸.

Szczyt natężenia pątnictwo jasnogórskie osiągnęło w 1938 roku, kiedy odnotowano 647 897 pielgrzymów. W tymże roku do komunii świętej przystąpiło 903 000 osób na Jasnej Górze²⁹, możemy więc przyjąć, że odwiedziło sanktuarium około miliona pielgrzymów. Na tym samym mniej więcej poziomie w tym czasie kształtowało się natężenie ruchu pątniczego w Lourdes (ok. 1-1,2 mln rocznie)³⁰. Biorąc pod uwagę prawdopodobną liczbę 1 miliona z 1938 roku, okazuje się, że pielgrzymi jasnogórscy stanowili około 4,82% ogółu katolików obrządku łacińskiego w Polsce. Ten wysoki odsetek, wskazujący na masowość ruchu pątniczego, porównany z odsetkiem 7,5% katolików pielgrzymujących z Królestwa Polskiego w 1910 roku, wskazuje na znacznie niższy poziom natężenia tego zjawiska w dwudziestoleciu międzywojennym³¹.

Podstawową przyczyną tego zaniżenia zdaje się była trudna sytuacja ekonomiczna większości społeczeństwa, spowodowana długotrwałą wojną i recesjami gospodarczymi w różnych okresach. Już w 1919 roku, Urząd Miasta Częstochowy zwracał się do Ministerstwa Kolei Żelaznej o przyznanie 50% zniżki kolejowej dla pielgrzymów. W następnych latach zniżki te uległy dalszemu rozszerzeniu w zależności od liczby uczestników. Grupy ponad 400-osobowe uzyskiwały zniżkę nawet 75%³².

W 1931 roku ilość grup i liczba pielgrzymów znacznie spadła poniżej średnich danych dla roku. Zapewne o stosunkowo niskim natężeniu ruchu pątniczego w okresie międzywojennym, szczególnie w 1931 roku, decydowało zubożenie polskiego społeczeństwa spowodowane kryzysem gospodarczym, czego efektem było również bezrobocie³³. W ostatnich trzech latach przed wybuchem II wojny światowej natężenie ruchu pątniczego zdecydowanie osiągnęło najwyższy poziom.

Do wzrostu natężenia ruchu pątniczego przyczyniło się zaangażowanie różnego rodzaju stowarzyszeń i organizacji, a zwłaszcza Sodalicii Mariańskich i Akcji Katolickich. W 1932 roku P.Przeździecki, generał zakonu paulinów zapraszał organizacje, stowarzyszenia i bractwa kościelne do organizowania pielgrzymek w związku z jubileuszem 550-lecia Jasnej Góry. Jednak, jak sam zauważył, zintensyfikowały one swoją aktywność dopiero w następnych latach. Skuteczność działalności Akcji Katolickiej ujawniła się również w aktywizacji ruchu pielgrzymkowego, m.in. ogólnopolska pielgrzymka Związku Katolickiego Kobiet liczyła w 1932 roku 6000 uczestniczek, natomiast w roku 1936 uczestniczyło w niej około 50 tys. osób³⁴.

Na skalę zaangażowania się Akcji Katolickiej i innych organizacji w ruch pątniczy w 1936 wskazują liczby uczestników: w pielgrzymkach parafialnych przybyło 306 969 (60,8%), a w pielgrzymkach - organizacji, stowarzyszeń, szkolnych grupach pielgrzymkowych odnotowano 197 879 (39,2%). Te proporcje obrazują specyfikę przemian, ewolucję parafialnego ruchu pątniczego na rzecz ruchu pielgrzymkowego organizacji i stowarzyszeń, które dopiero po odzyskaniu niepodległości mogły podjąć swobodną działalność. Nie były to tylko zmiany organizatorów i przewodników pielgrzymek, bowiem towarzyszyły im przede wszystkim przemiany jakościowe. Akcja Katolicka

traktowała ruch pielgrzymkowy jako okazję do pogłębienia świadomości religijnej uczestników ukierunkowanej na odpowiedzialność za formowanie życia społecznego w duchu sprawiedliwości ewangelicznej. W 1938 roku 24 września w pielgrzymce Katolickiego Związku Młodzieży Męskiej uczestniczyło około 100 tys. młodzieży, co stanowiło 80,3% członków tej organizacji³⁵.

W ogóle w pielgrzymkach pozaparafialnych; stanowo-zawodowych, organizacji i stowarzyszeń, w badanym dwudziestolecu przybyło 1 134 511 pielgrzymów (co stanowi 24,46% ogółu pielgrzymów) w 6313 grupach (34,55% wszystkich grup).

Naszą uwagę, w dalszym ciągu dociekań skupimy na pielgrzymkach parafialnych nie tylko ze względu na ich przewagę. Decyduje o tym znaczna możliwość topograficznego zlokalizowania, a tym samym ustalenia przynależności do diecezji, co jest niezbędne do wykazania zróżnicowania natężenia z terenów Polski. Natomiast nie dysponujemy materiałami źródłowymi, które pozwoliłyby na ustalenie, jakie miejscowości i parafie reprezentowali uczestnicy ogólnopolskich i regionalnych pielgrzymek organizowanych przez instytucje pozaparafialne.

Zasięg geograficzny ruchu pątniczego

Przemiany dokonujące się w natężeniu ruchu pielgrzymkowego należy rozpatrywać w powiązaniu z jego zasięgiem geograficznym, gdyż on niekiedy mógł decydować o skali zjawiska.

Mimo wspomnianych wyżej trudności w ustaleniu topograficznych nazw miejscowości z których przybywały pielgrzymki, nie udało się zidentyfikować tylko 57 miejscowości (16 390 pielgrzymów). Stanowi to nieznaczny odsetek (0,35%) ogólnej liczby pielgrzymów.

W interesującym nas okresie, zasięg geograficzny ruchu pątniczego przekroczył granice Rzeczypospolitej (bierzemy tutaj pod uwagę granice ustalone w 1922 r.). Trzeba jednak zwrócić uwagę, że jeszcze przed ostatecznym ustaleniem terytorium państwa polskiego przybywali już pielgrzymi z różnych krajów Europy, a nawet ze Stanów Zjednoczonych.

Liczba pielgrzymów przybyłych z zagranicy w latach 1919-1939 wynosi 140 582 (2,95%), w grupach 804 (4,22%). Wśród nich większość stanowili Ślązacy i przedstawiciele Polonii z wielu krajów świata.

Udział Polaków w ruchu pątniczym, zwłaszcza ze Śląska, Gdańska, Niemiec i Czechosłowacji, także ze względu na trudności, jakich doświadczali w organizowaniu pielgrzymek na Jasną Górę, wymaga szerszego studium, podobnie jak udział przedstawicieli innych narodowości.

Naszą uwagę skupimy na pielgrzymkach z terytorium Rzeczypospolitej, głównie, jak wyżej wspomniano, na organizowanych przez parafie, z których 2133 nazwy miejscowości zidentyfikowano. Stanowi to 38,6% ogólnej liczby wszystkich parafii obrządku łacińskiego istniejących w 1939 roku na terenach Rzeczypospolitej³⁶. Ten wysoki odsetek, także zaniżony, potwierdza aktywność podstawowych wspólnot kościelnych parafii na terenie ruchu pątniczego. Zauważmy nadto, że również duszpasterze przy kościołach rektoralnych, zwłaszcza należących do zakonów szczególnie w miastach, organizowali pielgrzymki. Dzięki ustaleniu wspomnianej liczby parafii reprezentowanych w ruchu pątniczym mogliśmy określić zasięg geograficzny jasnogórskiego ruchu pątniczego w obrębie Rzeczypospolitej.

W opracowaniu kartograficznym ruchu pielgrzymkowego za lata 1926-1939 przyjmujemy podział kościelnej administracji, z uwzględnieniem granic diecezji rzymskokatolickich, ustalonych w wyniku konkordatu. Przjrzenie się mapom pielgrzymek i pielgrzymów z terenów Rzeczypospolitej pozwala dostrzec nierównomierne kształtowanie się ruchu pątniczego na tym obszarze. Przed przystąpieniem do bliższej analizy tego zjawiska, wypada zwrócić uwagę na tabelę nr 2.

Kolejność diecezji w tabeli została ułożona na podstawie kryterium liczby pielgrzymów. Ilość grup potraktowaliśmy na drugim planie, jak również ilość reprezentowanych w pątnictwie jasnogórskim parafii. Tabela uzyskuje swoje dopełnienie w mapach sporządzonych na jej podstawie. Dane statystyczne pozwalają stwierdzić, że wszystkie trzy parametry ruchu pielgrzymkowego z diecezji polskich zasadniczo kształtowały się w harmonijnych proporcjach, chociaż w poszczególnych diecezjach proporcje te nie były jednakowe. Z map natomiast wynika, że najmniej pielgrzymek przybywało z diecezji położonych najdalej od Jasnej Góry, a najwięcej z najbliższych. Sytuacja ta wymaga wyjaśnienia, czy zadecydowało o tym samo oddalenie od sanktuarium jasnogórskiego, czy też spowodowane zostało również innymi okolicznościami. Dysponujemy danymi odnośnie liczby katolików w poszczególnych diecezjach z roku 1931³⁷, będą one stanowiły materiał porównawczy.

Bliższa analiza przestrzenna ruchu pątniczego musi uwzględnić kryterium odległości od ośrodka kultowego, które stanowi podstawę do wprowadzenia typologii przestrzennej pielgrzymek, rozróżniającej pielgrzymki dalekie i bliskie³⁸. Jako wyznacznik pielgrzymki bliskiej przyjmuje się oddalenie od sanktuarium w granicach 30 km, za dalekie pielgrzymki uznaje się przybywające z odległości ponad 60 km od Jasnej Góry. Ten fakt nie pozostawał bez znaczenia dla natężenia ruchu pątniczego z diecezji częstochowskiej, bowiem większość parafii zlokalizowana jest w promieniu 60 km od

sanktuarium. Jednak to kryterium nie wydaje się wystarczające dla uzasadnienia skali natężenia pątnictwa z tej diecezji, zwłaszcza gdy zauważymy, że z liczbą 1096 tys. wiernych diecezja częstochowska zajmowała dopiero 9 miejsce wśród diecezji w Polsce³⁹.

Wysoki odsetek pielgrzymów z diecezji częstochowskiej w znacznym stopniu należy przypisać również aktywności Biskupa Teodora Kubiny i jego osobistej pobożności maryjnej. Na Jasnej Górze przyjął on święcenia biskupie; w swoim herbie biskupim zamieścił wizerunek Matki Bożej Jasnogórskiej; za Patronkę diecezji obrał Maryję Królowę Polski; nazywał się pierwszym ministrem Matki Bożej i potwierdzał to zaangażowaniem w posługę pasterską w sanktuarium. Pierwszy ordynariusz częstochowski traktował sanktuarium jasnogórskie niemal jak konkatedrę, tutaj też udzielał święceń kapłańskich i celebrował w uroczystości nie tylko maryjne⁴⁰. Biskup pragnął przez

L.p.	DIECEZJA	liczba pielgrzymów	%	liczba grup	%	liczba parafii	%
1.	Częstochowska	454 328	15,63	1 485	14,90	190	8,91
2.	Warszawska	356 886	12,28	1 123	11,27	234	10,97
3.	Łódzka	352 479	12,13	935	9,38	132	6,19
4.	Kielecka	328 036	11,29	1 490	14,95	227	10,64
5.	Sandomierska	222 871	7,67	821	8,24	163	7,64
6.	Krakowska	218 889	7,53	753	7,55	199	9,33
7.	Włocławaska	169 329	5,83	785	7,88	153	7,17
8.	Opolska (Katowicka)	142 808	4,91	632	6,34	134	6,28
9.	Lubelska	132 097	4,54	275	2,76	96	4,50
10.	Gnieźnieńsko-poznańska	131 517	4,52	461	4,62	161	7,55
11.	Podlaska	97 207	3,34	345	3,46	97	4,55
12.	Tarnowska	69 697	2,40	146	1,46	74	3,47
13.	Płocka	64 313	2,21	166	1,67	61	2,86
14.	Łomżyńska	48 167	1,66	126	1,26	40	1,88
15.	Lwowska	26 010	0,89	77	0,77	26	1,22
16.	Chełmińska	25 595	0,88	105	1,05	40	1,88
17.	Wileńska	24 423	0,84	83	0,83	31	1,45
18.	Przemyska	19 748	0,68	57	0,57	44	2,06
19.	Pińska	5 053	0,17	29	0,29	21	0,98
20.	Łucka	3 613	0,12	27	0,27	10	0,47
21.	Niezidentyfikowane	13 670	0,47	47	0,47		
	razem	2 906 736	100,00	9 968	100,00	2133	100,00

Tab.2.

Ruch pielgrzymkowy z terenów diecezji II Rzeczypospolitej na Jasn¹ Górę w latach 1926-1939

wspólne pielgrzymowanie na Jasn¹ Górę jednoczyć diecezjan, którzy poprzednio należeli do dwóch diecezji. W 1927 roku zaprosił wiernych ze wszystkich parafii do sanktuarium, żeby wspólnie przeżyli modlitewnie cały dzień. Biskup argumentował, że możliwość kontaktu z nimi w ramach wizytacji kanonicznych w wielu parafiach nie będzie zbyt szybko możliwa⁴¹. Ponownie zaprosił wiernych w 1928 roku, żeby 7-9 września, w pielgrzymkach ze wszystkich parafii, przybyli na diecezjalny Kongres Eucharystyczny, którego Stacje Kongresu stanowiły Jasna Góra i katedra Świętej Rodziny⁴². Niezależnie od tego gromadził diecezjan każdego roku na pielgrzymki stanowe⁴³. Niestety nie odnotowano jednak najwyższej liczby parafii z diecezji częstochowskiej we wspomnianych latach 1926 i 1928, natomiast najwięcej pielgrzymów - 45 961 w 131 grupach przybyło w 1937 r., co stanowi 4,2% wszystkich katolików zamieszkałych na terenie diecezji.

Drugie miejsce w statystyce pątniczej zajmuje diecezja warszawska. Jednak ten wysoki odsetek pielgrzymów z diecezji warszawskiej pozostaje w znacznej dysproporcji z liczbą katolików w diecezji, bowiem stanowili oni 9,1% wszystkich katolików w Polsce⁴⁴. Ruch pątniczy z diecezji warszawskiej grup parafialnych osiągnął szczyt w 1938 roku, przybyło wówczas w 101 grupach 57 800 osób, co stanowi 3,06% ogółu kato-

lików, a więc ten odsetek był niższy od średniego krajowego. Obserwując teren diecezji warszawskiej należy zauważyć nierówne zaangażowanie diecezjan, bowiem aż 153 901 osób pielgrzymowało z Warszawy, co stanowi 43,12% pielgrzymów z diecezji. Przyczyn tego zjawiska należy upatrywać w utrwalonej w ciągu wieków tradycji pielgrzymowania ze Stołecznego Miasta. Jeszcze przed I wojną światową z Warszawy przybywały regularnie trzy piesze pielgrzymki⁴⁵ i uruchamiano specjalne pociągi do Częstochowy, nazywane „spacerowymi”, na uroczystość Wniebowzięcia NMP (15 sierpnia). Znaczący wpływ, jak można przypuszczać, na natężenie pielgrzymowania z samej Warszawy wywierały motywy patriotyczne. Ujawniło się to również w pielgrzymowaniu młodzieży szkół średnich, podstawowych, studentów, różnych grup stanowozawodowych i wojska⁴⁶.

Diecezja łódzka, zajmująca trzecie miejsce w naszej tabeli pod względem demograficznym ludności wyznania obrządku łacińskiego, zajmowała w Polsce dopiero 13 miejsce⁴⁷. W statystyce diecezji łódzkiej zwraca uwagę nieproporcjonalnie niska liczba grup pątniczych w porównaniu z liczbą pielgrzymów. Ta dysproporcja została spowodowana stosunkowo dużymi pielgrzymkami, w większości przybywającymi z samej Łodzi⁴⁸. W organizowanie ich angażowali swój autorytet biskupi ordynariusze Wincenty Tymieniecki i Włodzimierz Jasiński, często przewodnicząc im osobiście. Znajdowało to aprobatę na forum sanktuarium jasnogórskiego, m.in. bp W. Tymieniecki przewodniczył jednemu z nabożeństw w czasie obchodów 550-lecia Jubileuszu Jasnej Góry (15 VIII 1932 r.). Biskup przybył wówczas na czele 10 tys. pielgrzymów z Łodzi⁴⁹. Najwięcej pielgrzymów z tej diecezji 52 440 osób w 99 grupach przybyło w 1937 r., co stanowi 5,7% ogółu katolików. Zauważmy, że jest to odsetek wyższy od ogólnopolskiego. Jak się wydaje, przyczyny tego natężenia leżą zarówno w stosunkowo niedalekim położeniu diecezji łódzkiej od Jasnej Góry, jak i w utrwalonych tradycjach sięgających przynajmniej drugiej poł. XIX w., kiedy to w organizowanie ruchu pątniczego, zwłaszcza z miast, angażowali się członkowie zgromadzeń bezhabitowych⁵⁰.

Znajdująca się na czwartym miejscu w tabeli diecezja kielecka, ze względu na liczbę pielgrzymów, zajmuje pierwsze miejsce pod względem ilości grup. Ten fakt w znacznym stopniu był powodowany wiejskim charakterem diecezji, parafii o stosunkowo niedużej liczbie wiernych i kultywowaniem przez nie tradycji pieszego pielgrzymowania⁵¹. Największa liczba pielgrzymów przybyła w 1928 r. (37 340 w 124 grupach), co stanowi prawie 4,2% katolików z tej diecezji. Ten najwyższy odsetek został wywołany prawdopodobnie zapowiedzią Kongresu Eucharystycznego na Jasnej Górze 6-8 IX tegoż roku, a był to utrwalony w ich tradycji termin pielgrzymowania znaczonego świętem Narodzenia NMP. Jednak trzeba podkreślić, że odsetek pielgrzymów w tym szczytowym roku pozostaje nieco niższy od ogólnopolskiego. Jeśli porównamy apogeum pielgrzymowania z terenów diecezji z 1895 roku, to zauważymy jeszcze większy spadek natężenia, odsetek pielgrzymujących wynosił bowiem wtedy około 6%⁵². To obniżenie natężenia ruchu pątniczego z diecezji kieleckiej staje się niezrozumiałe, jeśli uwzględnimy fakt zaangażowania biskupa ordynariusza Augustyna Łozińskiego (1910-1937), który zabiegał o rozwój kultu maryjnego, także z motywów patriotycznych⁵³. Prawdopodobnie większą aktywność wykazywały lokalne sanktuaria maryjne na terenie diecezji i one stały się miejscami pielgrzymowania, zwłaszcza dla najuboższej ludności⁵⁴.

Prowadzone obserwacje, na wybranym przykładzie diecezji, ujawniają prawidłowość o decydującej roli tradycji, bowiem wierni z terenów tych diecezji w czasach zaborów należących do Królestwa Polskiego, jakkolwiek zmuszeni byli zabiegać o pozwolenie administracji carskiej na odbycie pielgrzymki, to jednak nie rezygnowali z nawiedzenia Jasnej Góry. Właśnie brak tradycji odegrał decydującą rolę w niskim natężeniu ruchu pątniczego z diecezji położonych na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej. Tereny tych diecezji w czasie zaborów włączone były do Cesarstwa Rosyjskiego. Polacy z tych terenów nie otrzymywali paszportów od władz rosyjskich, które tam prowadziły wręcz brutalną politykę rusyfikacyjną. W naszym okresie nie bez znacze-

nia były wysokie koszty podróży koleją. Trzeba jednak zauważyć zróżnicowanie motywów i okoliczności w poszczególnych diecezjach.

Diecezja wileńska miała rozwinięte tradycje pielgrzymowania do Ostrej Bramy, zwłaszcza ożywiły się one po koronacji w 1927 r. Wizerunku Matki Bożej Miłosierdzia⁵⁵. Zachodnie tereny tejże diecezji łączyły pielgrzymowanie na Jasną Górę z pielgrzymowaniem do Ostrej Bramy. Przykładem takiego ośrodka pozostawał Białystok, z którego w 10 grupach przybyło 7344 osób, co stanowi ponad 30% odnotowanych pielgrzymów z całej diecezji⁵⁶. Z Wilna natomiast pielgrzymki-wycieczki organizowały różne stowarzyszenia. Już w 1922 roku przybyła stąd 1600-osobowa pielgrzymka Ligi Robotniczej im. św. Kazimierza Królewicza⁵⁷.

Łączono też pielgrzymki na Jasną Górę ze zwiedzaniem innych miast Polski. W 1935 roku 4 lipca przybyła z Wilna grupa 546-osobowa zorganizowana przez Orbis pod hasłem: z hołdem na Wawel i Jasną Górę⁵⁸.

Nie bez znaczenia pozostaje także fakt stosunkowo małej liczby katolików obrządku łacińskiego na terenach wschodnich Rzeczypospolitej. Tak było z diecezją pińską i łucką, z których przybyło zaledwie niecałe 56 pielgrzymek z 31 parafii. Na terenach tych diecezji dominowali prawosławni, stanowiąc około 70% mieszkańców⁵⁹.

O pielgrzymowaniu z diecezji dawniej znajdujących się na terenach zaboru austriackiego decydowały inne uwarunkowania. Z diecezji lwowskiej obok dużej odległości nie miały wpływu miała żywotność wielu lokalnych sanktuariów maryjnych⁶⁰. Pielgrzymowano przede wszystkim z miast o większych skupiskach ludności polskiej. Ze Lwowa przybyło w 74 grupach 4200 osób, co stanowi 16,15% pielgrzymów z całej diecezji. Podobnie jak w archidiecezji lwowskiej kształtowała się sytuacja w diecezji przemyskiej. Na terenach tych diecezji, z których natężenie ruchu pątniczego było minimalne, dużo inicjatywy wykazywały różne organizacje i nauczyciele szkół. Ich aktywność, jak się wydaje, przewyższała inicjatywy parafii w tym względzie. Stosunkowo najwyższe natężenie ruchu pątniczego spośród diecezji byłego zaboru austriackiego miało miejsce z diecezji krakowskiej. Było ono nawet wyższe niż z diecezji wrocławskiej, do której należała Jasna Góra ponad wiek przed utworzeniem diecezji częstochowskiej. O tej skali natężenia decydowało bliskie położenie i trwałe więzi diecezji

krakowskiej, na której terenie przez setki lat znajdowało się sanktuarium. Nie mały udział w tym względzie miała duża aktywność stowarzyszeń religijnych i zakonów rozwijających kult maryjny z wiodącym kultem Królowej Polski. Z Krakowa przybyło 47 207 pielgrzymów w 136 grupach, które wyruszyły z 26 kościołów parafialnych i rektoralnych. Ruch pątniczy w tym czasie wspierał swoim autorytetem i angażował się osobiście ówczesny abp Adam Sapieha⁶¹.

Spojrzenie na mapę pozwala zauważyć, jak kształtowało się pątnictwo z diecezji z byłego zaboru pruskiego - jego natężenie jest wyższe niż z diecezji położonych na wschodnich terenach Polski.

Diecezja gnieźnieńsko-poznańska uplasowała się na 10 miejscu, chociaż pod względem liczby katolików obrządku łacińskiego zajmowała pierwsze miejsce w Polsce⁶². Poznań przewodzi archidiecezji z 80 grupami z 41 015 uczestnikami, co stanowi 31,2% ogólnej liczby pielgrzymów z tego terenu. Jest to niewątpliwie przejaw żywotności kultu maryjnego w stolicy Wielkopolski, która stała się, w wyniku zaangażowania prymasa kard. A. Hłonda, ośrodkiem inspirującym odnowienie katolicyzmu w odrodzonej Polsce⁶³. Na terenie samego Poznania dużą aktywność kontynuowały organizacje i stowarzyszenia powstałe w minionym wieku⁶⁴. Umiejętnie współpracując z parafiami poznańskimi inspirowały także migrację pątniczą, pod ich patronatem odbywały się liczne pielgrzymki. Przykładowo Towarzystwo Żywego Różańca Matek z parafii św. Łazarza zorganizowało w końcu sierpnia 1930 roku kolejową pielgrzymkę na Jasną Górę z udziałem 700 osób⁶⁵. W Poznaniu istniało

Towarzystwo „Pielgrzym” pod wezwaniem Matki Boskiej, zajmujące się organizowaniem pielgrzymek. Na znaczną skalę jego działalności wskazuje inicjatywa podjęta w 1934 roku wybudowania w Częstochowie hotelu dla pielgrzymów z 3 tys. miejsc⁶⁶.

Niższe natężenie ruchu pątniczego miało miejsce z diecezji chełmińskiej, gdzie znaczny wpływ, jak się wydaje, wywierała agitacja antypolska. Przybyłą w 1923 roku pielgrzymkę Kaszubów traktowano jako wyprawę propagandowo-patriotyczną, zresztą taki cel stawiali sobie jej organizatorzy⁶⁷. Systematycznie przybywały pielgrzymki z Torunia i Grudziądza. Były to stosunkowo duże skupiska ludności polskiej, aktywne patriotycznie w czasie zaborów⁶⁸.

Pielgrzymowanie z diecezji śląskiej, powstałej z części Śląska, stosunkowo blisko położonego Jasnej Góry, wyraża się, jak zauważamy w tabeli, nie najwyższymi liczbami. Pod względem liczby ludności wyznania katolickiego, diecezja zajmowała 5 miejsce w Polsce (1196 tys.), natomiast w skali pątnictwa znalazła się na 8 pozycji. To stosunkowo niskie natężenie z terenu naznaczonego nieustępliwym heroizmem pielgrzymowania Ślązaków do jasnogórskiego sanktuarium w ciągu wieków zdaje się tłumaczyć proces migracji, jaki miał miejsce na Śląsku. W ciągu 10-lecia istnienia diecezji opuściło teren 80 tys. Niemców, a napłynęło 400 tys. z innych dzielnic Polski⁶⁹. Jak się wydaje, pewna stabilizacja w tym względzie leży u podłoża największego natężenia pątnictwa z diecezji śląskiej w 1938 r., kiedy przybyło na Jasną Górę 32 466 pielgrzymów w 62 grupach, co stanowi 2,71% ogółu ludności katolickiej w diecezji. Stały rytm pielgrzymowania podtrzymały miejscowości tradycyjnie pielgrzymujące, m.in. z Huty Królewskiej przybyło w 26 grupach 3404 pielgrzymów.

Nasze ustalenia obejmują fragment, chociaż znaczący, ruchu pielgrzymkowego. Skoncentrowaliśmy się przede wszystkim na pielgrzymkach parafialnych. Pozwoliły nam one uchwycić w tym zjawisku, o charakterze masowym, procesy ciągłe i długotrwałe - dziedzictwo okresu niewoli narodowej, a przede wszystkim przemiany wraz z nowym nurtem pątnictwa, tworzonym przez różne organizacje i instytucje pozaparafialne. Nie można jednak ograniczyć się do przemian ilościowych uwarunkowanych nowym kontekstem religijno-społecznym.

Ruch pątniczy na Jasną Górę w okresie II Rzeczypospolitej pełnił znaczącą funkcję integracyjną społeczeństwa polskiego zróżnicowaną wobec pielgrzymów z różnych terenów. Ta integracja dokonywała się wokół kultu Maryi Królowej Polski, będącego nośnikiem treści patriotycznych ukierunkowanych na kształtowanie etosu narodowego. Te procesy wymagają dalszych badań przy zastosowaniu odmiennych metod.

Nawet najliczniejsza grupa pielgrzymów nie jest jeszcze w pełni wyznacznikiem religijno-społecznego oddziaływania sanktuarium. Pozostaje on znacznie szerszy, obejmuje bowiem pośrednio ludzi stykających się z pielgrzymami. Ten właśnie krąg osób określa socjologia terminem audytorium ośrodka kultu⁷⁰. O wielkości i jakości tego audytorium w znacznym stopniu decyduje struktura demograficzna i społeczna pielgrzymów.

Badania nad stratyfikacją społeczną ludzi uczestniczących w ruchu pątniczym stwarzają możliwości uchwycenia kręgów społecznych zaangażowanych w jasnogórski kult maryjny. Stanowią one niewątpliwie ważny, kolejny etap w dociekaniach nad integracyjną rolą Jasnej Góry, sanktuarium narodowego.

Przypisy:

- ¹ W 1985 roku na Jasnej Górze odbyła się sesja naukowa poświęcona dziejom zakonu paulinów i jasnogórskiemu ośrodkowi maryjnemu w latach 1918-1945. Niektóre z wygłoszonych referatów opublikowano w roczniku „Studia Claromontana” 8:1987.
- ² G. Gadacz, *Pielgrzymki na Jasną Górę z diecezji lubelskiej w okresie międzywojennym (1921-1939)*, Lublin 1987 mps, Biblioteka KUL; S. Maślikowski, *Pielgrzymki parafialne na Jasną Górę z diecezji częstochowskiej (1926-1939)*, Lublin 1987 mps, Biblioteka KUL; D. Kaczmarzyk, *Geneza i następstwa Akademickich ślubowań Jasnogórskich*, „Studia Claromontana”, Jasna Góra 8:1987; J. Krupski, *Pielgrzymki i ślubowania młodzieży akademickiej na Jasnej Górze w okresie międzywojennym*, „Studia Claromontana”, Jasna Góra 8:1987; I. Rękawek, *Pielgrzymki młodzieży akademickiej na Jasną Górę w latach 1921-1944*, Kraków 1988 mps, AJG (bez sygn.).
- ³ Por. Z. S. Jabłoński, *Na tropach pątniczych śladów nauczycieli*, „Jasna Góra” 5:1987, nr 7, s.19.
- ⁴ Por. tenże, *Jasna Góra, Ośrodek kultu maryjnego (1864-1914)*, RW KUL Lublin 1984, s.133 n.
- ⁵ Por. O. Halecki, *Historia Polski*, Lublin-Londyn 1992, s.265 n.
- ⁶ Por. S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-1939*, Wydawnictwo Salejańskie, Warszawa 1992, s.29; J. Zbudniewek, *Kardynał August Hlond w dziejach klasztoru i zakonu paulińskiego*, „Studia Claromontana” 10:1989, s.91 n.
- ⁷ *Pius XII (1922-1939) w: Z. Zieliński, Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, Poznań 1986, s.84 n.
- ⁸ W archiwum Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie (dalej AJG) znajdują się dziesiątki tomów akt odnoszących się do ruchu pątniczego, podajemy najważniejsze: 1927 Księga do zapisywania wycieczek (1928-1933); 1933 Akta odnoszące się do pielgrzymek i gości; 1934 Akta odnoszące się do zjazdów i kongresów; 2220 Ojciec P. Przeździecki, Generał Zakonu, Korespondencja dotycząca zjazdów i pielgrzymek (1932-1939); 2601 Wykaz pielgrzymek przybyłych na Jasną Górę od 1935; 2709 Pielgrzymki 1928-1947; 2772 Statystyka wycieczek na Jasną Górę w latach 1937-1948; 2380 Księga do zapisywania wycieczek przybyłych na Jasną Górę od roku 1933-1937; 2384. Wykaz kompanii przybywających na Jasną Górę w latach 1913-1927; 2388 Książka do zapisywania pielgrzymek przybywających na Jasną Górę w latach 1927-1934.
- ⁹ APCz 7163 Akta Magistratu m.Częstochowy o pielgrzymkach na Jasną Górę.
- ¹⁰ Stosunkowo mało miejsca zajmuje problematyka związana z pielgrzymowaniem na Jasną Górę w „Wiadomościach Diecezjalnych”, organie diecezji częstochowskiej, podobnie zresztą jak w oficjalnych urzędowych organach pozostałych diecezji.
- ¹¹ P.Przeździecki, *Kronika Zakonu Paulinów 1864-1941*, mps AJG (bez sygn.), s.124.
- ¹² Hieronim Pośpiech, kustosz bazyliki jasnogórskiej w latach 30-tych (wywiad 25 IV 1990 r.), Bronisław Korpysa, świecki zakrystianin w okresie międzywojennym (wywiad 18 VI 1989 r.).
- ¹³ Księgi wpisów zwiedzających wieżę jasnogórską za lata 1925-1939 obejmują 25 tomów, średnio o objętości ponad 500 stron.
- ¹⁴ AJG 2388, s.196, Wł. Kruszewski OSPPE - przybył z tą pielgrzymką jako kandydat do zakonu paulinów (wywiad 15 IV 1991 r.).
- ¹⁵ AJG 2388, s.173.
- ¹⁶ „Pod znakiem Maryi” 8:1927/28, nr 3, s.53.
- ¹⁷ Por. J. Płatek, *Insygnia Królowej Polski*, „Jasna Góra” 7:1989, nr 5, s.3.
- ¹⁸ W prasie odnotowano 400 tys. osób (15 VIII) na Jasnej Górze. Por. *Wielkie dni w Częstochowie*, „Gość Niedzielny” 10:1932, nr 34, s.5; „Tyg. Ilustr.” 73:1932, nr 34, s.542.
- ¹⁹ AJG 2388, s.118-144.

- ²⁰ Pismo lekarza miejskiego z dnia 3 IV 1925 r., Sprawa pątników 1925, APCz 7987.
- ²¹ Statystyka bazyliki jasnogórskiej, AJG 2394, s. 14.
- ²² Por.M. Kukiel, *Dzieje Polski porobiorowej 1795-1921*, Paryż 1984, s.628 n.
- ²³ Por.J. Pietrzykowski, *Jasna Góra w okresie dwóch wojen światowych*, Warszawa 1987, s.78.
- ²⁴ Opieka nad pątnikami, AJG 1973, s.61; Powstrzymywanie pielgrzymek na Jasną Górę. „Kronika diec.kujawsko-kaliskiej” 13:1919, s.100; Sprawozdanie z posiedzenia Rady Miasta w związku z ruchem pątniczym 21 XII 1919, APCz 7162.
- ²⁵ W 1923 roku - 18 144 tys., a w 1937r. - 22 100 tys. katolików. Por. M. Pirożyński, S. Szczęch, *Rocznik Statystyczny Kościoła Katolickiego w Polsce*, Pierwszy rok 1937, Lublin 1938, s.21; J. Kłoczowski, L. Müllerowa, *W dwudziestym stuleciu (1918-1980)* w: J. Kłoczowski, L. Müllerowa, J. Skarbek :*Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 1985, s.295; Z.Zarzycka, J.T. Kowalewski, *Rozwój ludności polskiej w latach 1919-1993*, „Życie i myśl” (Zeszyty Problemowe 2), Poznań 1994, s.6.
- ²⁶ „Polska Katolicka Agencja Prasowa” 12:1938, nr 255, s.3.
- ²⁷ Regestr nie obejmuje pielgrzymek przybyłych od 1 czerwca do 26 sierpnia 1925 r. AJG 2384, s.105 n.; M. M. Drozdowski, *Dzieje II Rzeczypospolitej*, w: *Zarys historii Polski*, red. J. Tazbir, PIW, Warszawa 1980, s.616 n.
- ²⁸ AJG 1927, s.162.
- ²⁹ AJG 2394, s.14.
- ³⁰ G. Rinschede, *Das Pilgerzentrum Lourdes*, „Geografia Religionum” 1:1985, s.198.
- ³¹ Por. S. Z. Jabłoński, *Jasna Góra, Ośrodek kultu maryjnego (1864-1914)*, RW KUL Lublin 1984, s.143 n.
- ³² List z dnia 19 V 1919 roku. APCz 7163.
- ³³ W 1931 r. liczba bezrobotnych zatrudnionych w przemyśle wynosiła 681 tys. a wraz z rodzinami 1 475 tys. Por.H. Zieliński, *Historia Polski 1914-1939*, Ossolineum, Wrocław 1983, s.206.
- ³⁴ AJG 2709, s.209.
- ³⁵ Por.W. Zdaniewicz, *Akcja Katolicka*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832-1939*, red.Cz.Strzeszewski, Warszawa 1981, s.427.
- ³⁶ Por.H. E. Wyczawski, *Organizacja kościelna*, w: *Historia Kościoła w Polsce* (red. B.Kumor, Z. Oberłyński), Poznań-Warszawa 1979, t.2, cz.II, s.37.
- ³⁷ M. Pirożyński, S. Szczęch, dz.cyt., s.12.
- ³⁸ W. Brückner, *Zur Phänomenologie und Nomenklatur des Wallfahrtswesens und seiner Erforschung. Wörter und Sachen in systematisch-semantischen Zusammenhangs*, w: *Volkskultur und Geschichte*, Festgabe J. Dünninger, Berlin 1970, s.384-424.
- ³⁹ M. Pirożyński, S. Szczęch, dz.cyt., s.12.
- ⁴⁰ Por. J. Związek, *Początki diecezji częstochowskiej a Jasna Góra*, „Studia Claromontana” 8:1987, s.22 n.
- ⁴¹ Odezwa Najdostojniejszego Pasterza, „Wiadomości Diecezjalne” 2:1927, nr 2, s.19.
- ⁴² List pasterski w sprawie Diecezjalnego Kongresu Eucharystycznego w Częstochowie, WD 3:1928, nr 4, s.30.
- ⁴³ Przypomnienie o pielgrzymkach stanowych w miesiącu lipcu WD 2:1927, nr 3, s.26.

- 44 Por. M. Pirożyński, S. Szczęch, dz.cyt., s.12.
- 45 W latach 1864-1914 odnotowano 132 549 pielgrzymów z Warszawy. S. Z. Jabłoński, *Jasna Góra, Ośrodek kultu maryjnego*, dz.cyt., s.144 i 331.
- 46 Odnotowano w 824 grupach 51 248 osób.
- 47 Por. M. Pirożyński, S. Szczęch, dz.cyt., s.12.
- 48 Pielgrzymka z par. Przemienia Pańskiego w Łodzi liczyła 1500 osób (22 VIII 1937), AJG 2380, s.194.
- 49 Przybycie olbrzymich pielgrzymek z Łodzi, GCz 27:1932, nr 233, s.4.
- 50 Z Łodzi w latach 1864-1914 odnotowano w 131 grupach 47 409 pielgrzymów. Por. S. Z. Jabłoński, *Jasna Góra*, dz.cyt., s.309.
- 51 Rozmowa z długoletnim przewodnikiem pieszych pielgrzymek z parafii Imielno 18 III 1983 r.
- 52 Z terenów, które stały się terytorium diecezji kieleckiej po 1925 r., pielgrzymowało w 1895 roku 47 614 osób w 172 grupach. Por. Z. S. Jabłoński, *Pątnicze węzły diecezji kieleckiej z Jasną Górą w latach 1864- 1914*, w: *Księga jubileuszu diecezji kieleckiej (1883 - 1983)*, Kielce 1986, s.345.
- 53 Por. A. L.Szafrąński, *Diecezja kielecka w XX wieku*, w: *Księga Jubileuszu*, dz.cyt., s. 307 n.
- 54 W. Łydka, *Z dziejów kultu maryjnego na ziemiach diecezji kieleckiej*; A. Witkowska, *Ośrodek kultu maryjnego na terenie diecezji kieleckiej*. w: *Księga Jubileuszu* dz.cyt. s.136 n., s.269n.
- 55 W. Urban, *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem (1815-1965)*, Edizioni Hosianum, Roma 1966, s.484.
- 56 Z Białegostoku w latach 1905-1914 odnotowano 6006 pielgrzymów. Por. S. Z. Jabłoński, *Jasna Góra, Ośrodek kultu*, dz.cyt., s. 326.
- 57 AJG 405, s.569.
- 58 AJG 2380, s.108.
- 59 Liczba katolików obrządku łacińskiego: diec. pińska - 375 tys.; diec. łucka 354 tys., M.Pirożyński, S.Szczęch, dz.cyt., s.12 n.
- 60 Por. W.Urban, *Szkice z dziejów archidiecezji lwowskiej i jej duszpasterstwa*, Rzym 1984, s.185; Wywiad z o.P. Stanoszkiem duszpasterzem w archidiecezji lwowskiej w latach 1918-1945 (Leśniów 25 VII 1990 r.).
- 61 S. Z. Jabłoński, *Pątnicze węzły Krakowa z Jasną Górą*, w: *Pątniczym szlakiem Orlich Gniazd* (red. Z. Jabłoński), Jasna Góra-Częstochowa 1993, s.102 n.
- 62 M. Pirożyński, S. Szczęch, dz. cyt., s.12.
- 63 W. Urban, *Ostatni etap*, dz.cyt., s.515; J. Zbudniewek, *Prymas Hlond*, art.cyt., s. 102.
- 64 Por. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Księgarnia św.Wojciecha, Poznań 1964, t.2, s.749 n.
- 65 „Kurier Poznański”, 1930, nr 458, s.9.
- 66 AJG 1934, s.114; Pielgrzymka do Częstochowy, KW 19:1934, nr153, s.5.
- 67 Pielgrzymka Kaszubów, „Goniec Częstochowski”, 24:1923, nr 115, s.3.
- 68 AJG 2100, s.165.
- 69 F. Maroń, *Historia diecezji katowickiej*, „Nasza Przeszłość”, 44:1975, s.57.

⁷⁰ J. Majka, *Spółeczne ośrodki kultu religijnego. Próba teorii*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 16:1969, z.3, s.65 n.

Changes in the Pilgrimage Traffic to Jasna Góra in the 1919-1939 Period

(SUMMARY)

Those migrations showed scope exceeding Europe, as among the pilgrims there were Poles from the United States and Canada.

During discussed two decades the traffic to Jasna Góra showed the growing dynamics, with the boom in 1938, when came 1626 groups, consisted of 647.897 pilgrims, while in 1921 there were 526 and 171.536 respectively. The pilgrims number grew at over 377 % - unproportionately to the demographical growth of Roman-Catholic Church believers in Poland.

The pilgriming to the Jasna Góra showed an evolution towards the school groups, of pilgrimage-sightsseeing character, and the pilgrimages of particular professions, of the national scope. There were 6.313 such the groups and 1.134.511 pilgrims. Some groups from schools and various organization were small, to some 10 participants. The greatest national pilgrimage of the Catholic Association of Male Youth in 1938 contained 100.000 pilgrims.

The traffic of the professional groups developed in proportion to the growing activity of the Marial Sodalities, and - since the 30s - that of the Catholic Action. Also the pilgrimages organized by the particular parishes have changed. More and more often were those from several distant parishes, coming together to Czêstochowa, by the train.

The pilgriming to Jasna Góra was backed and highly esteemed by the episcopature of Poland and by the State authorities, because of an integrating role of this phenomenon, breaking the divisions of Polish territory, made during the partition period.

Connected with the pilgrimages the spiritual integration of the Polish society, basing on the worship of the Holy Mary - the Queen of Polish Crown, the shaping of patriotic attitudes and those of the citizens, require special investigations.

